

گرجستانات و اسناد عثمانیان

○ محسن جعفری مذهب

کشاورزی، اوقاف و وضعیت جمعیت، مورد توجه قرار گرفته و گه‌گاه از مردم سرشماری می‌شد. نظام اداری عثمانی که بر پایه نظام محکم اداری بیزانس بنا نهاده شده بود، سنت ارزشمندی در تولید، ثبت و بازیابی اسناد یافت. لذا به جرات می‌توان گفت از مهم‌ترین اسناد این دوره، تصرف مناطقی از شمال غرب ایران، دفاتر و اسناد عثمانیان، درباره این مناطق است.^۲

به دلایل گوناگون، دست‌یابی به اسناد دولتی عثمانی به ویژه دفاتر خاقانی، برای محققان کشورهای همسایه به ویژه مناطقی که زمانی در اشغال دولت عثمانی بود، ممکن نیست. این محدودیت برای پژوهشگران دولت کمونیستی سابق اتحاد شوروی بیشتر بوده است.

نظام اداری عثمانی در استانبول متمرکز بود و نسخه‌ای از همه اسناد بدانجا ارسال می‌شد. دیوان سالاران عثمانی، هیچ برگ کاغذی را دور نمی‌انداختند و همه گونه اسناد را در دفاتر، حفظ می‌کردند. پس از گسترش بی‌نظیر امپراتوری عثمانی، آن دولت تنها اجازه داد تا آرشیوی در قاهره به وجود آید. خوشبختانه این اسناد پس از سقوط امپراتوری عثمانی به استانبول منتقل شد و امروزه برای یافتن اسناد مهم تاریخ منطقه شمال غربی ایران، بسیار ارزشمند است.

در سال‌های ۱۹۳۱ و ۱۹۳۲ میلادی/ ۱۳۱۰ و ۱۳۱۱ شمسی، چند واگن اسناد عثمانی به دولت وقت بلغارستان فروخته شد و امروزه اسناد مهمی از تاریخ بالکان و قفقاز در این اسناد یافت می‌شود. این اسناد، اینک در آرشیو بخش شرقی کتابخانه ملی سیریل و متودیوس صوفیه بلغارستان حفاظت می‌شود. از سوی دیگر ترک‌شناس بلغاری - یوردان یوردانف - پس از سال‌ها کار در آرشیو قاهره، بیش از ۶۵ هزار سند منحصر به فرد ترکی درباره تاریخ بلغارستان و نیز تاریخ روابط روسیه و عثمانی را به صوفیه برد که در همان

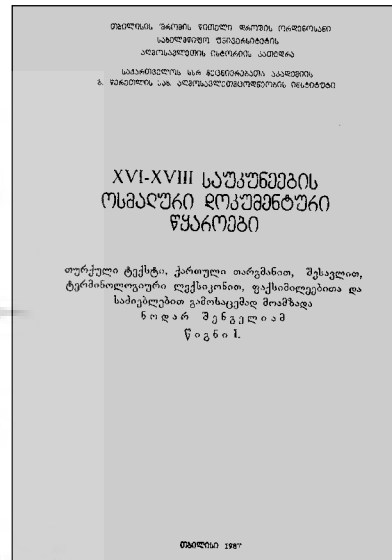
ناحیه شمال غربی ایران در دوره صفویان، همواره دستخوش درگیری‌های نظامی بین دولت صفوی و دولت عثمانی بوده و سرزمین‌های دوسوی مرزهای کنونی ایران و ترکیه، هر از چند گاهی مورد تاخت و تاز یکی از دو دولت قرار می‌گرفته است. سرزمین‌های شمال و جنوب کوه‌های قفقاز (داغستان، شیروان، گرجستان و ارمنستان) اگر چه تحت تسلط مستقیم صفویان نبودند، ولیکن بدان‌ها باج می‌پرداخته و به نام آنان سکه می‌زدند.

سرزمین‌های قفقاز، پس از به قدرت رسیدن صفویان، شاهد چند نشیب و فراز بود. نیمه نخست صفویان (تا پایان سلطنت شاه عباس به سال ۱۰۳۸ هـ. / ۱۶۲۹ م) رسماً تابع ایران بود. نیمه دوم، بین ایران و عثمانی دست به دست می‌شد. پس از سقوط اصفهان (به سال ۱۱۳۵ هـ. / ۱۷۲۳ م)، رقیب جدیدی به نام روسیه وارد میدان شد که بر طبق قرارداد رشت به سال ۱۱۴۵ هـ. / ۱۷۳۲ م، بین پهماسب میرزا و آنا یوانوونا به همراه دیگر نواحی ساحلی دریای مازندران بدان دولت داده شد (هر چند این سیطره هرگز تحقق نیافت).^۱

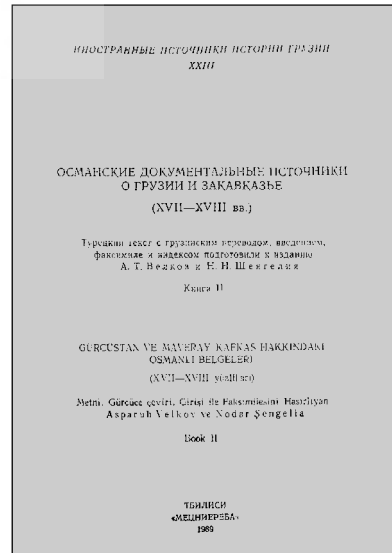
در تمام دوره افشاریان، زندیان و آغاز قاجاریان، رقابت سه دولت ایران، عثمانی و روسیه بر این منطقه ادامه داشت تا سرانجام با قرارداد گلستان به سال ۱۲۲۸ هـ. / ۱۸۱۳ م، ایران از حق خود بر این سرزمین چشم پوشید. هر چند دولت عثمانی نیز تا هنگام سقوط خود به سال ۱۳۴۰ هـ. / ۱۹۲۲ م، دست از نزاع برنداشت.

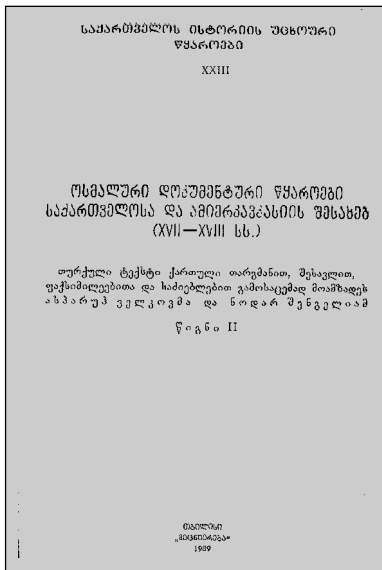
زمانی که دولت عثمانی بر سرزمین‌های شمال غربی ایران دست انداخت و حتی تا همدان پیش آمد، ماموران عثمانی وضعیت انسانی، اقتصادی و اداری منطقه را پی در پی در دفاتر ثبت می‌کردند که به «دفتر خاقانی» شهرت داشت. مناطق مورد تصرف از لحاظ زمین‌های

صفحه عنوان روی جلد گرجی اسناد عثمانی درباره گرجستانات

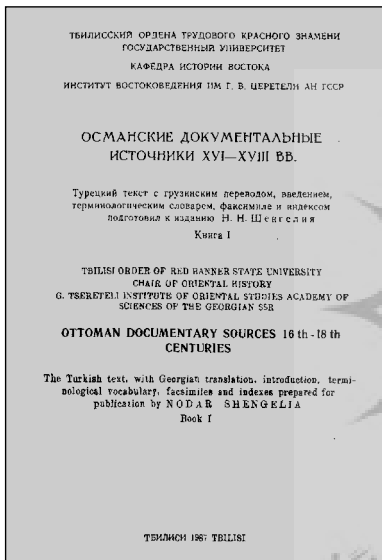

روی جلد انگلیسی - روسی کتاب گرجستانات و اسناد عثمانی

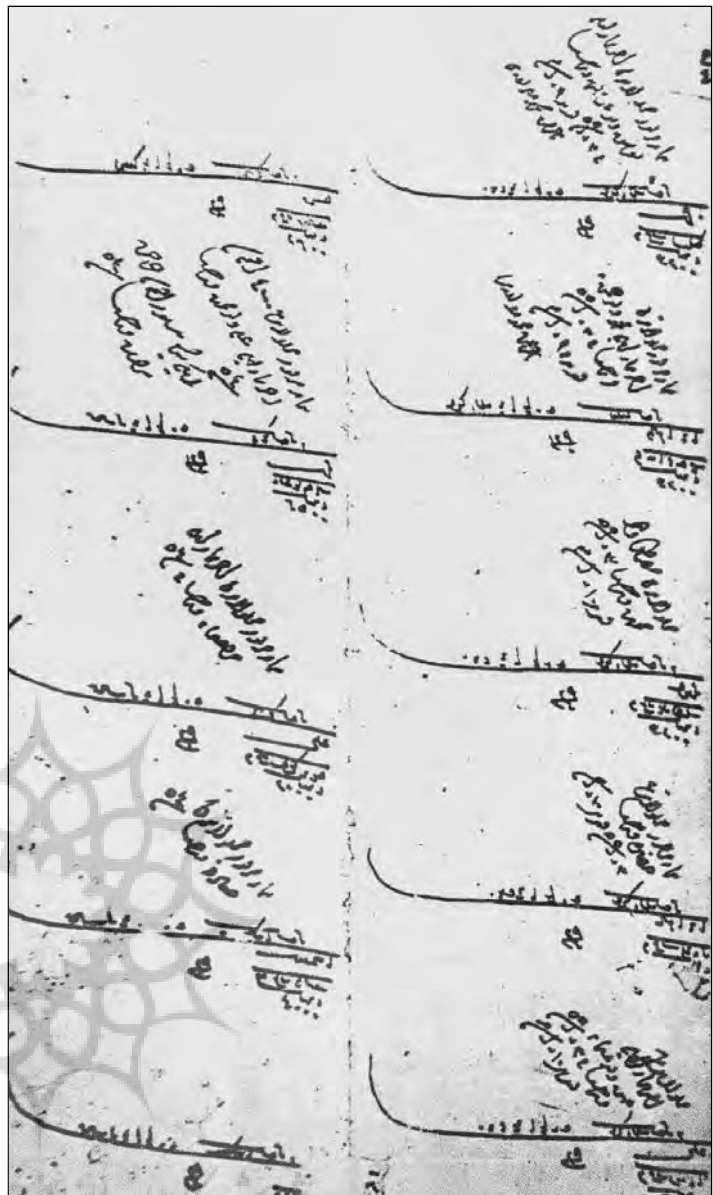

روی جلد گرجی کتاب گرجستانات و اسناد عثمانی

صفحه عنوان انگلیسی روی جلد مجموعه اسناد عثمانی درباره گرجستانات

نمونه دفاتر تیمار

اسناد، تاریخ بین سال‌های ۹۸۸ - ۱۱۳۹ هـ. / ۱۵۸۰ - ۱۷۲۷ م. را بر خود دارند.

- سندهای ۲۱ تا ۴۸ با عنوان «سبب تحریر حکم»، تاریخ بین سال‌های ۱۰۳۱ - ۱۱۴۷ هـ. / ۱۶۲۲ - ۱۷۳۴ م. را بر خود دارند.

- سندهای ۴۹ تا ۸۲ اسناد برات و کوچوک برات، تاریخ سال‌های ۱۱۰۲ - ۱۱۴۶ هـ. / ۱۶۹۱ - ۱۷۳۳ م. را بر خود دارند.

- سندهای ۸۳ تا ۹۷ اسناد «خزینة تذکره»، تاریخ سال‌های ۱۱۰۳ - ۱۱۴۴ هـ. / ۱۶۹۲ - ۱۷۳۱ م. را بر خود دارند.

- اسناد ۹۸ تا ۱۱۸ بخش‌هایی از دفاتر است که تاریخ سال‌های ۱۰۷۲ - ۱۲۰۹ هـ. / ۱۶۶۲ تا ۱۷۹۴ م. را بر خود دارند.

- اسناد ۱۱۹ تا ۲۰۰ «عرضه»هایی است که به استانبول ارسال شده و تاریخ سال‌های ۱۰۱۰ -

اون التنجی و او سکرنجی یوز یلیری عثمانلی بلکه لری کتاب پس از مقدمه‌ای به زبان گرجی (ص ۲۲ - ۲۵۴) و یادداشت‌های گرجی بر اسناد (ص ۲۵۵ - ۲۹۰)، دوچکیده روسی و انگلیسی دارد. سپس نمایه‌ها (ص ۲۹۹ - ۳۱۶) آمده و از ص ۳۲۱ تا ۹۶۹ متن و عکس ۲۰۰ سند ترکی عثمانی آورده شده است. ابتدا متن تایب شده اسناد و سپس عکس آنها آورده شده است.

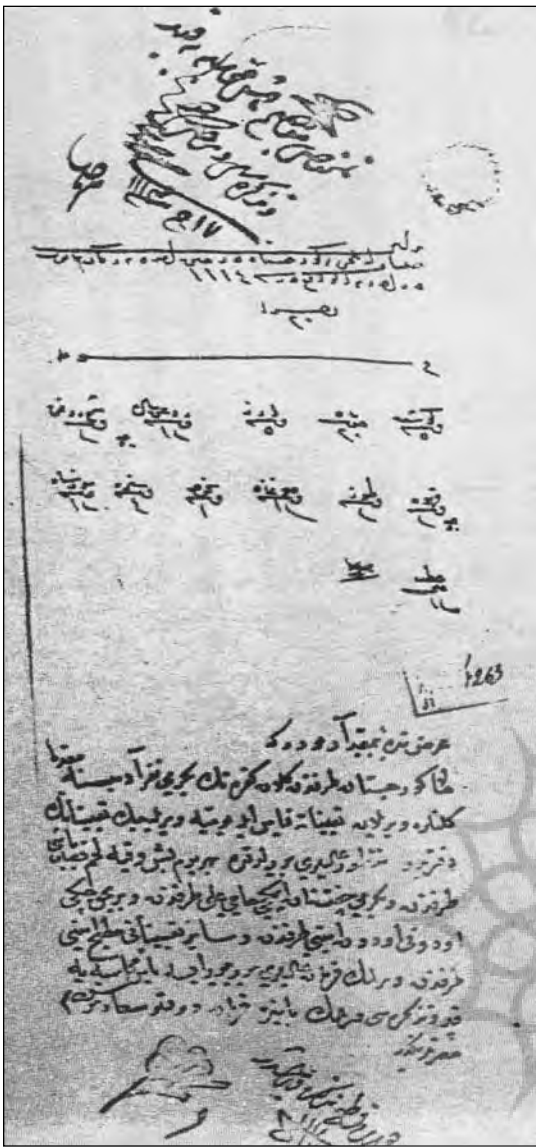
در پایان لیست اسناد به سه زبان گرجی (ص ۹۷۰ - ۹۷۹) روسی (ص ۹۸۰ - ۹۸۹) و انگلیسی (ص ۹۹۰ - ۹۹۹) آمده است.

- سندهای ۱ تا ۲۰، فرمان‌هایی از سلاطین عثمانی برای والیان و بیگلربیگیان ارزروم، باتومی، جیلدیر، چانتی، ترابوزان و سیواس است. این

آرشیو بخش شرقی حفاظت می‌شود. سال‌ها پیش، پژوهشگران گرجی که از دستیابی به اسناد و دفاتر آرشیو عثمانی در استانبول و آنکارا ناامید بودند به دنبال یافتن اسناد در رابطه با گرجستان به آرشیو بلغارستان رفتند و بیش از ۴۰۰۰ سند ارزشمند یافتند که قرار است در بیش از ۵ مجلد منتشر شود.

ناگفته پیداست که این اسناد، بخشی از تاریخ سرزمین‌های از دست رفته شمال غرب کشور ما نیز، شمرده می‌شود.

جلد اول این اسناد عنوان زیر را دارد:
Ottoman Documentary Sources 16th - 18th Centuries The Turkish Text with Georgian translation. Introduction, Terminological vocabulary, facsimiles and indexes Prepared for publication by Nodar Shegelia: Tbilisi ۱۹۸۷.

تعیین مخارج سفر ایلیچی گرجستان به ادرنه به سال ۱۱۱۴ ه ق

نیازمندی های قلعه ایروان مامور به فتح قلعه گنجه و شروان به سال ۱۱۳۷ ه ق

۱۷۳۱ م. می باشد.
- اسناد ۶۸ تا ۸۵، احکام «سبب تحریر حکم» است که برای ایالات، ولایات و قلاع صادر شده و تاریخ آنها بین ۱۱۴۰ - ۱۱۷۵ ه. / ۱۷۲۸ - ۱۷۶۱ م. می باشد.
- مهمترین سند این مجموعه «جبه دفتر ایالت تراپوزان» است که سال های ۱۱۰۶ - ۱۱۴۳ ه. / ۱۶۹۵ - ۱۷۳۰ م. را می پوشاند و بسیار بسیار ارزشمند است.

پی نوشت ها:

- ۱- درباره تغییر مرزها در شمال غربی ایران در این دوره بنگرید به لاکهارت، لارنس: انقراض صفویه و ایام استیلای افغانه در ایران، ترجمه: مصطفی قلی اعتماد، تهران، مروارید ۱۳۶۴.
- ۲- در این باره بنگرید به لوئیس، برنارد: دفاتر ثبت ایران در دفتر خاقانی، ترجمه محسن جعفری مذهب. کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شهریور ۱۳۷۷.

آنها آورده شده است.
در پایان لیست اسناد به سه زبان گرجی (ص ۸۴۶ - ۸۴۷)، روسی (ص ۸۴۸ - ۸۴۹) و انگلیسی (ص ۸۵۰ - ۸۵۱) آمده است.
- سندهای ۱ تا ۱۸ اسناد «خزینه تذکره» تاریخ سال های ۱۱۳۳ - ۱۱۴۸ ه. / ۱۷۲۱ - ۱۷۳۵ م. را برخوردارند.
- سندهای ۱۹ تا ۳۳ اسناد متفرقه، تاریخ سال های ۱۰۵۸ - ۱۱۴۶ ه. / ۱۷۳۳ - ۱۷۴۸ م. را برخوردارند.
- سندهای ۳۴ تا ۶۱ اسناد «عرضه» هستند، تاریخ سال های ۱۱۳۶ - ۱۱۸۵ ه. / ۱۷۲۴ - ۱۷۷۱ م. را برخوردارند.
- اسناد ۶۲ تا ۶۷ دفاتر حکام ایروان، گنجه، تفلیس، گوری، خلابرنی، و قلعه قره آغاجی است و مهم ترین اسناد این مجموعه است. تاریخ این اسناد بین سال های ۱۱۳۷ - ۱۱۴۴ ه. / ۱۷۲۵ -

۱۱۹۴ ه. / ۱۶۰۱ - ۱۷۸۰ م. را برخوردارند.
جلد دوم این اسناد عنوان زیر را دارد:
Gurcistan ve Maveray Kafkas Hakkındaki Osmanli Belgeleri (xvii - xviii Yuzllari) Metni, auruce, ceviri, Girisi ile Faksimilesini Hasirliyan Asparuh Velkov ve Nodar Sengelia, Tbilisi ۱۹۸۹
گورجستان و ماورای قافقاسیه حقتددکی عثمانلی بلکه لری (اون یدینجی و اون سگز نچی یوز یلیری)
کتاب پس از مقدمه کوتاهی به زبان گرجی (ص ۱۱ - ۱۳) ترجمه گرجی اسناد (ص ۱۴ - ۲۷۶)، دو چکیده روسی و انگلیسی دارد. سپس نمایه ها (ص ۲۸۱ - ۳۰۱) آمده و از ص ۳۰۵ تا ۸۴۵ متن و عکس ۸۱ سند ترکی عثمانی آورده شده است که ابتدا متن تایپ شده و سپس عکس